

ԱՐՅԱԽԻ
ՆԱԼՐԱԳԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ԱՐՅԱԽ»
ԳԻՏԱՆԿԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ԴԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(5), 2020

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը պետք է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2020

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒՉՂԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստրոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴՎՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՂԻՉԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարել ԺԵՅԱՌ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլտին, Լեհաստան**)

Նատայա ԿՈՎԿԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Մինսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՆԻՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱՎՈՔՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ԴԱՉԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՅՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՉԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(5), 2020, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2020, 272 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2020թ. 2-րդ (5-րդ) համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Բելառուսը, Դոնեցկի ժողովրդական Հանրապետությունը, Չինաստանը և Ռուսաստանի Դաշնությունը ներկայացնող մոտ երեք տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

The Issue is Recommended for Publication by the Editorial Council of the «Scientific Artsakh» Journal

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: **Aram SIMONYAN**, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: **Avetik HARUTYUNYAN**, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: **Tehmina MARUTYAN**, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Lena ASRYAN, Doctor of History (**Tarragona, Spain**)

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (**Kostroma, Russia**)

Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Irina HAYUK, Ph.D in Philosophy, Associate Professor (**Lviv, Ukraine**)

Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Natalia KOVKEL, Ph.D in Law, Associate Professor (**Minsk, Belarus**)

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (**Moscow, Russia**)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (**Hamburg, Germany**)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (**Rostov-on-Don, Russia**)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (**Olsztyn, Poland**)

Scientific Artsakh, № 2(5), 2020, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2020, 272 pages.

The second (5th) issue of «Scientific Artsakh» journal 2020 comprises the scientific works of approximately 30 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Belarus, China, Donetsk People's Republic and Russia on the topical issues of social sciences.

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(5), 2020, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2020, 272 страницы.

Во втором (5-ом) номере 2020 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы около 30 выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Беларуси, Донецкой Народной Республики, Китая и России, в которых исследуются актуальные вопросы общественных наук.

Նատալյա Կովկել. Իրավունքի նշանագիտությունը. զարգացման Նոր հեռանկարները վիրտուալ ու մուլտիմոդալ աշխարհի պայմաններում.....72

Natalia Kovkel. Semiotics of Law: New Prospects for Development Under the Conditions of Virtual and Multimodal World

Наталья Ковкель. Семиотика права: новые перспективы развития в условиях виртуального и мультимодального мира

Նադեժդա Խիլստովա. Կարտելային համաձայնությունները պետական գնումների ոլորտում. հասկացությունը, տեսակները, պատասխանատվությունը.....82

Nadezhda Khlystova. Cartel Agreements in the Field of Public Purchases: Concept, Types, Responsibility

Надежда Хлыстова. Картельные сговоры в сфере государственных закупок: понятие, виды, ответственность

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Գեղամ Ասատրյան. Մաքրավանքի՝ 1259 թվականի երկու խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկությունները.....92

Gegham Asatryan. Distinctive Features of Two Makravank Khachkars of 1259

Гегам Асатрян. Композиционные особенности двух хачкаров Макараванка 1259 г.

Տիգրան Պետրոսյանց. Վաչուտյանների զինանշանները (տոհմի ծագումնաբանական հիմքը)..... 104

Tigran Petrosyants. Vachutyans' Coats of Arms (Genealogical Basis of the Clan)

Тигран Петросянц. Гербы Вачутянов (генеалогическая основа рода)

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Թերեզա Ամրյան. Կրոնափոխությունը Հայաստանի եզդիների շրջանում..... 115

Tereza Amryan. Proselytism among Yezidis of Armenia

Тереза Амрян. Прозелитизм среди езидов Армении

ԼԵՉԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, LINGUISTICS, ЛИНГВИСТИКА

Լուսինե Սողոմոնյան. Գերմաներեն երկխոսության գործարանական առանձնահատկությունների շուրջ..... 123

Lusine Soghomonyan. Concerning the Pragmatic Peculiarities of German Dialogues

Лусине Согомонян. О прагматических особенностях диалогов в немецком языке

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Թեմինա Մարության. Հայոց պատմության երգիծական պատկերման փորձը Սիմոն Սիմոնյանի «Կը ինդրուի... խաչածեւել» ստեղծագործության մեջ..... 134

Tehmina Marutyán. An Attempt of Satirical Depiction of Armenian History in Simon Simonian’s Book «It Is Asked ... to Cross»

Теймина Марутян. Попытка сатирического изображения армянской истории в произведении Симона Симоняна «Просим... скрестить»

**ՄԱՔՐԱՎԱՆՔԻ՝ 1259 ԹՎԱԿԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ԽԱՉՔԱՐԵՐԻ
ՀՈՐԻՆՎԱԾՔԱԾԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱԳՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ***

ՀՏԴ 7.033

ԳԵՂԱՍ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի հասարակայնության հետ կապերի և հաղորդակցության մեդիայի վերլուծաբան,
ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայ արվեստի պատմության և տեսության ամբիոնի ասպիրանտ,
բ.Հրավրան, Հայաստանի Հանրապետություն
gegham.asatryan@parliament.am

Հոդվածի հիմնական նպատակն է ցույց տալ Մաքրավանքի՝ 1259 թ-ի երկու խաչքարերի եզակիությունը, որոնք, ստեղծված լինելով միևնույն թվականին նույն պատվիրատուի պատվերով, կողք կողքի կանգնեցված լինելով մեկ պատվանդանի վրա և ունենալով շարունակական արձանագրություն, իրենց վրա կրում են պատկերագրական եզակի երևույթ՝ խաչատակի աստիճանների ու վարդյակի միաժամանակյա առկայությունը:

Մեր խնդիրն է ցույց տալ խաչատակի աստիճանների և վարդյակի՝ իբրև խաչքարային հորինվածքի բաղադրիչների ի հայտ գալու շրջանը խաչքարային արվեստում, դրանց կիրառությունները և իրար բացառող բաղադրիչներ լինելը:

Հետազոտությունը հիմնականում իրականացվել է վերլուծական-համադրական մեթոդի կիրառմամբ՝ փաստերի վերհանում ու հավաքագրում, վերլուծում ու ամփոփում:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ թեև 9-11-րդ դդ. որոշ անցումային տարբերակներում ականատես ենք լինում միևնույն խաչքարի վրա նշված երկու բաղադրիչների առկայությանը, այդուամենայնիվ, սկսած 12-րդ դարից՝ դրանց տեղը հստակորեն ճշգրտվում է. որտեղ պատկերվում է վարդյակ, բացակայում են աստիճանները, և հակառակը, սակայն այլ է խնդրո առարկա խաչքարերի դեպքում, ինչը վկայում է Մաքրավանքի վարպետների կատարողական բարձր վարպետության մասին:

Հիմնաբառեր՝ Մաքրավանք, 1259 թ. խաչքարեր, խաչատակի վարդեր, վարդյակի առաջին պատկերում, աստիճաններ, խաչքարային հորինվածքի՝ իրար բացառող բաղադրիչներ:

Մուտք

ՀՀ Կոտայքի մարզկենտրոն Հրավրան քաղաքի հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Մաքրավանքի համալիրի ողջ տարածքում կան տարբեր դարերի և պահպանվածության տարբեր աստիճան ունեցող բազմաթիվ խաչքարեր: Դրանցից վաղ շրջանի՝ 9-11-րդ դդ.

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.04.2020թ., գրախոսվել՝ 07.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

խաչքարերին արդեն անդրադարձել ենք հրատարակված ուսումնասիրությամբ¹⁵⁰: Այդ աշխատանքում մասամբ անդրադարձել ենք խաչքարային հորինվածքի կարևոր բաղադրիչներ վարդյակի ու խաչատակի աստիճանների հարցին՝ խոսելով այն մասին, թե որքանով էր 11-րդ դարում Մաքրավանքում վարդյակի պատկերման ավանդույթը ձևավորված¹⁵¹: Իսկ սույն հետազոտության գլխավոր նպատակը դրան հաջորդող շրջանի՝ 1259 թ.-ի երկու խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկություններին անդրադառնալն է: Նշված խաչքարերի օրինակով կխոսենք մի յուրահատուկ դեպքի մասին՝ քննարկման առարկա դարձնելով դրանց խաչատակի զարդերը՝ վարդյակն ու աստիճանները: Կողք կողքի դրված այս խաչքարերը կանգնեցված են բարձր պատվանդանի վրա՝ համալիրի վաղ շրջանի կառույցի՝ փոքրիկ միանավ եկեղեցու դիմաց: Խաչքարերը թվակիր են, ինչի մասին իմանում ենք արձանագրությունից: Խաչքարերի շարունակական արձանագրությունը հետևյալն է՝ «**Վ Ի Ս Չ Ը Ե Ս Ա Ն Դ Ի Ա Ս Յ Ա Յ Ը Բ Ս Ո Ր Կ Ա Ն Կ Ն Ե Ց Ի Զ Խ Ա Չ Ս Ի Բ Ա Բ Ե Խ Ո Ս Ո Ի Թ Ե Ն Յ Ո Գ Ո Յ Ի Ս Ո Ե Ե Դ Բ Ո Ր Դ . . .**»): Դրանցից երևում է, որ աշխատանքները կանգնեցվել են միևնույն թվականին հայր Անդրեասի կողմից: Արձանագրությունը սկսում է ձախակողմյան խաչքարի խաչատակի աստիճանների ստորին հատվածից, իջնում է ստորին եզրագոտի և շարունակվում մյուս խաչքարի նույն եզրագոտու հատվածում (սկ. 1): Խաչատակի հատվածից բացի մնացածը բավականին նման են երկու հորինվածքներում էլ: Երկու դեպքում էլ արմավազարդերը պսակվում են խաչակիր ձեռքերով: Խաչի վերնամասում նռներ են, որոնք երկրորդ խաչքարում կտրված են: Զիվերը փոքր-ինչ առաջ եկած են և զարդարված հյուսածո քանդակներով: Այս ստեղծագործությունները հետաքրքրական են նրանով, որ կանգնեցված լինելով նույն թվականին, միևնույն պատվիրատուի պատվերով և, ըստ ամենայնի, նույն վարպետի ձեռամբ, ունենալով շարունակական արձանագրություն՝ կրում են խաչքարային հորինվածքի՝ կարելի է ասել միմյանց բացառող երկու այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են՝ աստիճաններն ու վարդյակը (սկ. 1ա): Ճիշտ է, աստիճանները ձախ, իսկ վարդյակը աջ կողմի խաչքարի բաղադրիչ մասերն են, այդուամենայնիվ կարծում ենք՝ դրանք կարելի է դիտարկել իբրև արվեստի մեկ ստեղծագործություն, որի ոչ միայն տեխնիկական, այլև իմաստաբանական ու պատկերագրական ամբողջականության մասին կխոսենք ստորև: Ուստի սույն աշխատանքում կխոսենք խաչատակի զարդեր աստիճանների ու վարդյակի՝ իբրև խաչային հորինվածքի կարևորագույն բաղադրիչների երևան գալու, զարգացման և իրենց կայուն տեղը զբաղեցնելու մասին՝ փորձելով այլ օրինակներով ցույց տալ, որ Մաքրավանքում հանդիպող երևույթը բավականին եզակի դեպք է խաչքարային արվեստի զարգացման համատեքստում:

**1.Վարդյակը և աստիճանները.
ճագումը, առաջին պատկերումները, հետագա զարգացումը**

Իբրև կենտրոնական խաչի հենարաններ՝ աստիճանները, խաչատակի եռանկյունին և որոշ այլ զարդեր պատկերվում են դեռ 9-10-րդ դարերից: Այդ դարերի որոշ օրինակներում առկա է խաչատակի եռանկյունին, չնայած հարկ է արձանագրել, որ այն հետագայում լայն տարածում չգտավ: Այդպես է նաև խաչատակի աստիճանների պարագայում: Դրանց վաղ պատկերումները ևս վերաբերում են 9-10-րդ դարերին: Այդպիսիներից են, օրինակ, Մուղնու 986 թ. (սկ. 2), Վարսերի 995 թ. (սկ. 3) և մի քանի

¹⁵⁰ Տե՛ս Ասատրյան Գ., 9-11-րդ դդ. խաչքարերը Մաքրավանքում, «ԿԵՄ» հանդես, N 2 (62), ապրիլ-հունիս, Ե., 2018, էջ 155-164:
¹⁵¹ Նույն տեղում, էջ 160:

այլ խաչքարեր¹⁵², որտեղ աստիճանները կարծես բավականին կայուն տեղ են զբաղեցնում՝ առաջին դեպքում անգամ սփռվելով բավականին լայնությամբ:

Խաչատակի զարդերից վարդյակը բավականին ուշ է կայուն տեղ զբաղեցնում խաչքարային հորինվածքում: Դրա առաջին լիարժեք պատկերումները Խծկոնքի 1031 թ.-ի (Նկ. 4) և Ցաղաց Զարի 1041 թ.-ի խաչքարերում են հանդիպում (Նկ. 5, 6): Մինչ այդ՝ 9-10-րդ դդ. որոշ հորինվածքներում, վարպետները կարծես դեռ ճշգրտում էին խաչատակի զարդերի՝ վարդյակի, աստիճանաձև պատվանդանի և ուղղաձիգ արմավազարդի պատկերագրական փոխահարաբերությունների հարցը: Եթե առաջին վարդյակները դեռ պարզապես հյուսածո երկրաչափական զարդերով էին կազմված, ապա 13-րդ դ. կեսերից ի հայտ է գալիս բուսական մոտիվներով կազմված վարդյակը: Հորինվածքում վարդյակը բոլորովին ինքնուրունություն զրուսւորում է միայն 13-րդ դ. վերջից, երբ ելնդավոր գլանիկով անջատվում է խորանից և արմավազարդից: Նույն ժամանակահատվածում այն ստանում է նաև որոշակի ուռուցիկություն¹⁵³:

Խաչքարային հորինվածքներում բավականին հետաքրքրական է աստիճանաձև պատվանդանի և հետագայում դրանից դեպի վարդյակ անցումային պատկերների տարբերակման հարցը: Նախ, ինչպես եզակի են այն օրինակները, որտեղ կենտրոնական խաչը չի հենվում որևէ հիմքի կամ հենարանի վրա¹⁵⁴, այնպես էլ եզակի են դեպքերը, երբ մինևույն աշխատանքի վրա լինում են և՛ աստիճան, և՛ վարդյակ: Եղած օրինակներից յուրաքանչյուրն էլ կարծես ունի իր յուրօրինակ «բացատրությունը»:

Ուսումնասիրող Յ. Պետրոսյանը, խոսելով խաչքարային հորինվածքում վարդյակի և աստիճանների մասին, նշում է, որ Գեղարքունիքում փաստված անցումային մի քանի խաչքարերում է միայն, որ վարդյակը, հետևելով վաղմիջնադարյան որոշ հորինվածքների, դրվում է հենց աստիճանաձև պատվանդանի վրա: Սակայն վարդյակի չափերի մեծացմանը զուգահեռ դրանք դառնում են գրեթե իրար բացառող զարդեր: «Սովորաբար, որտեղ պատկերվում է աստիճանաձև պատվանդանը, բացակայում է վարդյակը և ընդհակառակը», ընդգծում է Յ. Պետրոսյանը¹⁵⁵: Խոսելով դրանց խորհրդաբանության մասին՝ վերջինս նշում է, որ չի բացառվում այդ երկուսն էլ սկզբնապես գտնվել են Գողգոթայի խորհրդաբանությանն առնչվող դաշտում: Չնայած ավելի հավանական է, որ իբրև պատկերագրական անմիջական աղբյուր՝ աստիճաններն ունեցել են նախևառաջ վաղմիջնադարյան կոթողների աստիճանաձև խարիսխները¹⁵⁶:

Նշված երկու բաղադրիչների համատեղ առկայությամբ որոշ օրինակներ վաղ շրջանի խաչքարերում կան, որոնց մասին առանձին կիսոսենք ստորև, սակայն վարդյակի առաջին լիարժեք պատկերումներին հաջորդող շրջանից՝ 11-12-րդ դարերից, ըստ զարգացման ընդհանուր տրամաբանության՝ դրանք պետք է բացակայեին: Նույն օրինաչափությամբ այն պետք է տևեր նվազագույնը 12-14-րդ դդ. ընթացքում, քանի որ նշված ժամանակահատվածը խաչքարային արվեստի զարգացման մի յուրահատուկ շրջափուլ է, երբ ստեղծագործությունների մեծ քանակին զուգահեռ գրեթե չեն նկատվում կրկնություններ, իսկ խաչքարերը առավել անհատականացված են հանդես գալիս: Պատահական չէ, որ խոսելով այդ շրջանի մասին՝ Յ. Պետրոսյանը նշում է, որ Նշյալ ժամանակահատվածի ամենամեծ ձեռքբերումը խաչքարերի բազմագործառնությունն ու անհատականացումն է, ինչը խթանեց արվեստի հոյակերտ օրինակների ընդարձակ

¹⁵² Հայաստանի միջնադարյան կոթողային հուշարձանները. IX-XIII դարերի հուշարձանները, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984, էջ 31:

¹⁵³ **Պետրոսյան Յ.**, Խաչքար. ծագումը, գործառույթը, պատկերագրությունը, իմաստաբանությունը, Ե., «Փրինթինֆո», 2008, 278-280:

¹⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 277:

¹⁵⁵ Նույն տեղում, էջ 279:

¹⁵⁶ Նույն տեղում, էջ 279:

շարքի ստեղծմանը մինչև 14-րդ դարի երկրորդ քառորդը¹⁵⁷: Դատելով շարադրյալից՝ կարելի է եզրակացնել, որ նվագագույնը զարգացման այս յուրահատուկ շրջանում՝ 12-14-րդ դարերում, երբ խաչքարերի անհատականացմանը զուգահեռ առաջանում են նաև գեղարվեստական դպրոցներ¹⁵⁸, իսկ վարդյակն արդեն դրևսորվում է իբրև ինքնուրույն բաղադրիչ, զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունից դուրս օրինակներ չպետք է պատահեին: Մասնագիտական գրականության մեջ այդ դպրոցներից Արագածոտն-Կոտայքի խաչքարերի «հրազդայան» տիպի աշխատանքները նշված ժամանակահատվածում բաժանվում են երկու տեսակի: Առաջին տեսակի խաչքարերին բնորոշ են առավել կոթողայնությունը և հնարավորինս պարզ հորինվածքները, երկրորդին՝ հարուստ կառուցվածքը, դեկորատիվ մոտիվները: Վերջիններս արված են կատարողական բարձր վարպետությամբ: Երկրորդ տեսակի ստեղծագործությունները, որպես կանոն, կանգնեցված են եղել ժամանակի հզոր հոգևոր կենտրոններում: Դրանցից են նաև Կոտայքում գտնվող Բջին ու Մաթրավանքը¹⁵⁹: Խնդրո առարկա խաչքարերը ևս պետք է դասել երկրորդ տեսակին: Սակայն մի փոքր այլ է այս խաչքարերի դեպքը: Մաթրավանքում վարպետները բավականին հետաքրքրական լուծում են տվել վարդյակ-աստիճաններ «հակամարտությանը»՝ շարունակական արձանագրությամբ խաչքարերից մեկի վրա պատկերելով առաջինը, մյուսի վրա՝ երկրորդը: Միաժամանակ վարպետները ճշգրիտ նրբությամբ շրջանցել են աստիճանների՝ խաչքարային հորինվածքներից հետզհետե դուրս մղվելու միտումը՝ դրանց հատկացնելով բավականին աննշան տեղ: Դրանով հանդերձ՝ այս փոքրիկ նրբությունը չպետք է վրիպի հետազոտողների աչքից:

2. Նմանօրինակ այլ խաչքարերը և դրանց «հիմնավորումները»

Ինչպես նշեցինք, այնպես չէ, որ Հայաստանի տարածքում Մաթրավանքի՝ 1259 թ.-ի երկու խաչքարերը միակն են, որ ներառում են խաչքարային հորինվածքում գրեթե իրար բացառող նշված երկու բաղադրիչները: Սակայն մասնագիտական դաշտում եղած գրեթե բոլոր օրինակները, բացառությամբ այդ երկուսի, ունեն հիմնավորման աղբյուր և ոչ թե նույնպիսի, այլ նմանօրինակ դեպքեր են: Այժմ անդրադառնանք դրանց:

Արձանագրեցինք, որ միևնույն խաչքարում աստիճանների և վարդյակի միատեղ պատկերումով սակավ օրինակներ վաղ շրջանում այդուամենայնիվ կան: Նշվեց, որ Գեղարթունիքում առկա անցումային մի քանի տարբերակներում կան դեպքեր, երբ վարդյակը վաղմիջնադարյան որոշ օրինակների նման դրվում է աստիճանների վրա: Խոսքը մասնավորապես Մաթենյաց վանքից գտնված 9-10-րդ դդ. խաչքարի մասին է, որն այժմ գտնվում է Էջմիածնում (Նկ.7): Անցումային այս տարբերակում դեռ նոր-նոր ձևավորվող փոքրիկ վարդյակը դրված է աստիճանաձև պատվանդանի վրա: Կարծում ենք՝ այս պարագայում անգամ խոսելը կայացած և ինքնուրույն ձևավորված վարդյակի մասին ավելորդ է: Նշված ժամանակաշրջանում այլ վայրերում ևս կան նմանատիպ սակավ օրինակներ: Սակայն այդ օրինակներում ոչ թե վարդյակն է դրված աստիճանների վրա, այլ աստիճանները անմիջապես խաչի հենարանն են, իսկ վարդյակը ստորին հատվածում է: Մասնավորապես խոսքը Տաթևի վանքի խաչքարերից մեկի մասին է (Նկ. 8): Զանի որ մենք եղած բոլոր օրինակները դիտարկում ենք խաչքարերի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների համատեքստում, չենք կարող շրջանցել որևէ դետալ,

¹⁵⁷ Տե՛ս Պետրոսյան Յ., Խաչքար, Ե., «Չանգակ», 2015, էջ 22-23:

¹⁵⁸ Խաչքարային մշակույթում դպրոցների մասին առավել մանրամասն տե՛ս К вопросу об определении «художественной школы» в культуре хачкаров, «Հայագիտության հարցեր», Варданесова Т., Ե., 2014, N 3, էջ 126-133:

¹⁵⁹ Տե՛ս Варданесова Т., Культура Хачкаров Арагацотна и Котайка IX-XVII вв., Ер., «Издательство ЕГУ», 2016, С. 115-116.

որը կարող է անգամ չնչին չափով լույս սփռել առաջ քաշված խնդրի վրա: Հետևաբար հարկ է նշել, որ այսօրինակ խաչքարերի մասին խոսելիս չենք կարող և չպետք է շրջանցել «անցումային» եզրույթը: Այդ պարագայում գործ կունենանք խաչքարերի ձևավորման վաղ շրջանի հետ, երբ վարդյակը, որպես ինքնուրույն բաղադրիչ, ձևավորված չէր ու դեռևս բավականին հեռու էր իր լավագույն պատկերումների ժամանակներից: Իսկ նշված՝ «խաչատակի աստիճաններն ու վարդյակը հետզհետե դարձան իրար բացառող զարդեր» միտքը բացառապես վերաբերում է այն օրինակներին, երբ վարդյակի չափերը հետզհետե մեծանում են, և վերջինս դառնում է ինքնուրույն միավոր: Ուստի այս պարագայում գործ ունենք բացառապես տարբեր դեպքերի հետ:

Կան օրինակներ, որ մեկ ընդհանուր պատվանդանի վրա դրված են երկու և ավելի խաչքարեր, իսկ պատվանդանին երբեմն լինում է ընդհանուր արձանագրություն, երբեմն՝ ոչ: Նման օրինակների դեպքում տվյալ խաչքարերի մասին տեղեկություն ստանում ենք պատվանդանի արձանագրությունից: Սակայն այդ դեպքում գործ կունենանք մեկ ընդհանուր պատվանդանի վրա արված արձանագրության հետ: Պատվանդանին դրված առանձին խաչքարերի՝ ի սկզբանե այդտեղ լինելու և միևնույն վարպետի կողմից կամ պատվիրատուի պատվերով ստեղծված լինելու մասին էլ կարող ենք միայն ենթադրել: Իսկ տվյալ խաչքարերի ստեղծման ժամանակաշրջանի մասին արձանագրության բացակայության պայմաններում պատկերացում կազմում ենք միայն հորինվածքային լուծումներից: Գրեթե նման դեպք արձանագրում ենք Ծաղկաձորում: Խոսքը Կեչառիսի վանական համալիրի՝ 13-րդ դ. խաչքարերի մասին է: Այս դեպքում պատվանդանին կանգնեցված են երեք խաչքարեր (սկ. 9): Դրանցից առաջինը հորինվածքային լուծումներով հիշեցնում է Բջնիի, Մաթրավանքի և Կոտայքի մյուս շրջանների՝ խաչքարերի լիարժեք զարգացման այս փուլում կանգնեցված աշխատանքները: Այդ հորինվածքային լուծումների մեջ մտնում է նաև բավականին զարգացած և կայուն տեղ զբաղեցնող հյուսածո վարդյակը: Խաչքարն արձանագրված է 1251 թվագրումով: Մյուս երկու խաչքարերը տարբերվում են սրանից և միտոն են: Դրանց վրա բացակայում է վարդյակը, և վերջինիս փոխարեն երկրորդ խաչքարում բավականին բարձր, երրորդում՝ համեմատաբար փոքր աստիճաններ են: Վերջին երկու խաչքարերի հորինվածքային լուծումներով այլ աշխատանքներ Կոտայքի տարածաշրջանում այլևս չենք տեսնում¹⁶⁰: Պատվանդանին չկա որևէ արձանագրություն:

Նշված օրինակով խաչքարերի դեպքում, եթե անգամ դրանց ստեղծման տարեթվերը համընկնեն, արձանագրությունն էլ վկայի միևնույն վարպետի ձեռքով պատրաստված լինելը, իսկ կողք կողքի դրված խաչքարերից մեկն ունենա խաչատակի աստիճան, մյուսը՝ վարդյակ (սա միայն տեսականորեն ենթադրելի է, որովհետև նման համընկնումներով օրինակներ համենայն դեպս մեզ հայտնի չեն), անգամ համեմատական անցկացնելը հողվածում քննվող խաչքարերի հետ անհարկի է և ոչ մասնագիտական: Անգամ նման համընկնումներով օրինակի առկայության դեպքում (իսկ Ծաղկաձորի խաչքարերի բերված օրինակը ցույց տվեց, որ նման համընկնումները գործնականում անհնար են) գործ կունենանք երկու տարբեր իրողությունների հետ: Առաջին դեպքում կլինեն խաչքարեր, որոնցից մեկը ունի վարդյակ, մյուսը՝ խաչատակի աստիճան, և կլինի կամ չի լինի ընդհանուր արձանագրություն, որը գուցե կվկայի դրանց ստեղծման շրջանի և ընդհանուր վարպետի մասին: Երկրորդ դեպքում հստակորեն կա երկու խաչքար՝ վարդյակի և աստիճանի պատկերումներով, և կա մի խաչքարի վրա սկսող ու մյուսի վրա ավարտվող արձանագրություն: Հետևաբար կարծում ենք՝ նշված դեպքերը կարող են նմանության եզրեր ունենալ միայն որևէ զբոսաշրջիկի աչքին, բայց ոչ մասնագիտական դաշտում:

¹⁶⁰ Варданесова Т., Культура Хачкаров Арагацотна и Котайка IX-XVII вв., С. 117.

Նշված խաչքարերը միայն տեխնիկապես չեն մեկ ընդհանրական ստեղծագործություն. դրանց կապում է նաև պատկերագրական ու իմաստաբանական ամբողջականությունը: Կարո՞ղ է արդյոք այս խաչքարերի միայն արձանագրության շարունակականությունը վկայել նույն վարպետի ձեռքի աշխատանք կամ գաղափարապես մեկ ստեղծագործություն լինելու մասին: Կարծում ենք՝ մասամբ այո, բայց դա բավարար հիմնավորում չէ: Յետևաբար պետք է զննենք այլ մանրամասնություններ ևս: Արդեն նշեցինք, որ բացառալ նշված խաչքարերի ստորին հատվածի՝ մյուս բոլոր պատկերագրական լուծումները երկու ստեղծագործություններում բավականին նման են: Եզրագոտիների, քիվերի, հիմնախաչի և խորանի կառուցվածքային ու ոճական-պատկերագրական նմանություններից զատ պետք է ուշադրություն դարձնել նաև խաչքարերի ընդհանուր կառուցվածքին և քարի մշակման տեխնիկային, որն այս դեպքում ևս համընկնում է: 13-րդ դ. առաջին քառորդից հետո Մաթրավանքում նկատելի են ստեղծագործություններ, որոնց խորանը կարծես միտումնավոր համեմատաբար ազատ ու անմշակ է թողնված, ինչը, սակայն, բնավ չի անդրադառնում դրանց՝ մանրանկարչական ճշգրտությամբ արված կատարողական բարձր վարպետության և այդ ստեղծագործությունների՝ վերը առանձնացված «հրազդանյան» տիպի խաչքարերի երկրորդ շարքին դասելու վրա, այն է՝ հարուստ կառուցվածք, դեկորատիվ մոտիվներ: Մաթրավանքի՝ նշված ժամանակահատվածի մի քանի ստեղծագործություններ այդ առումով կրում են ձեռագրային միևնույն կնիքը:

Մեկ այլ դեպք է ամբողջական խաչքարի կառուցվածքը: Խնդրո առարկա տարածաշրջանում նշված ժամանակահատվածի ստեղծագործություններում վարպետները խաչքարերի ստորին հատվածը ամեն կերպ փորձում են «ցնեցնել»: Հաշվի առնելով վարդյակի լիովին ձևավորված լինելը՝ դա հիմնականում լինում է հենց վարդյակի տեսքով: 1259 թ.-ի խաչքարերի դեպքում էլ այդպես է, սակայն նկատի ունենալով արձանագրական տեքստի երկար լինելը՝ խնդիր է առաջացել այն տեղավորելու, ինչը արվել է խաչքարերից մեկի վարդյակի տեղում: Եվ որպեսզի հիմնախաչը որևէ կերպ հենարան ունենա, վարպետը տվել է հենց աստիճանների լուծումը: Հակառակ պարագայում ենթադրելի է, որ այդ դեպքում ևս կլիներ վարդյակի պատկերում:

Ուշադրություն պետք է դարձնել նաև խաչքարերի հսկայական չափերին: Ակնհայտ է, որ հատկապես խաչքարերի ծաղկման շրջանում՝ 12-14-րդ դդ., պայմանավորված տարբեր, այդ թվում՝ խաչքարն ամենայն մանրամասնությամբ հարդարելու հանգամանքով, աշխատանքների չափերը հետզհետե մեծանում են: Այն գերարտահայտվել է նշված խաչքարերի, ինչպես նաև դրանց առանձին դետալների (օրինակ՝ ընդգծված մեծ վարդյակի) դեպքում: Մի կողմից՝ այդ, մյուս կողմից՝ մեկի փոխարեն երկու առանձին խաչքարի կանգնեցումը (որքան էլ դրանք տեխնիկապես և իմաստաբանական առումով մեկ ստեղծագործություն լինեն) խոսում են նվազագույնը հույժ կարևոր պատվերի և իրադարձության մասին առնվազն այդ շրջանում պատվիրատուի և խաչագործ վարպետի համար, ինչով էլ գաղափարապես արտահայտվել է երկու խաչքարով մեկ ամբողջական ստեղծագործություն ստանալու միտքը:

Նշված ժամանակահատվածից միայն երեք-չորս դար անց նման հորինվածքի կրկնության ականատես ենք դառնում Ջուղայի խաչքարերում: Խաչատակի աստիճանների և վարդյակի միաժամանակյա պատկերումը Ջուղայի խաչքարերում դառնում է ընդգծված բնորոշ երևույթ, սակայն մեկ տարբերությամբ: Այդտեղ խոսքը ոչ թե շարունակական արձանագրություն կրող խաչքարերի և դրանց վրա նշված երկու բաղադրիչների առկայության, այլ մեկ խաչքարի վրա վարդյակի և աստիճանների

միաժամանակյա պատկերման մասին է¹⁶¹: Այդուհանդերձ, ներկա ուսումնասիրության գլխավոր նպատակը Ջուղայի խաչքարերի մասին խոսելը չէ: Ուստի Ջուղայի այդօրինակ խաչքարերին չենք անդրադառնա առանձին-առանձին՝ հաշվի առնելով թե՛ այն հանգամանքը, որ դրանք ժամանակագրորեն չեն համընկնում խնդրո առարկա խաչքարերի հետ, թե՛ այն փաստը, որ մասնագետները Ջուղայի խաչքարերը չեն դիտարկում խաչքարերի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների համատեքստում:

Եզրակացություններ

Արձանագրենք, որ խաչատակի աստիճանների և վարդյակի միաժամանակյա պատկերում վաղ շրջանի խաչքարերում հանդիպում ենք, թեև ոչ մեծ քանակությամբ: Դրանք անցումային որոշ տարբերակներ են, որոնք վերաբերում են 9-11-րդ դարերին և մեծ հաշվով աղերսներ չունեն հողվածում բարձրացված հարցի հետ: Պատվանդանով և պատվանդանի վրա մեկ ընդհանուր արձանագրությամբ օրինակների դեպքում միայն տեսական հնարավորությամբ կարող է պատահել խնդրո առարկա խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկությունների կրկնություն, սակայն անգամ այդ պարագայում գործ կունենանք երկու տարբեր յուրահատկությունների հետ: Նվազագույնը 12-14-րդ դարերից նման հորինվածքային առանձնահատկություններով խաչքարերի մեկ այլ օրինակ մեր հետազոտության ընթացքում չկարողացանք գտնել, թեև որպես քննարկման առանցք վերցրել էինք ոչ թե նշված, այլ խաչքարերի ստեղծման ողջ՝ 9-17-րդ դարերն ընդգրկող ժամանակահատվածը:

Այսպիսով՝ պետք է արձանագրել, որ խաչքարերի զարգացման ուրույն և անհատականացված ժամանակաշրջանում 13-րդ դարի կեսին, Մաքրավանքի վարպետները իրավամբ փորձել են անհատականացնել 1259 թ.-ի այս երկու հոյակերտ նմուշները՝ ընդգծված առավելություն չտալով վարդյակին կամ աստիճաններին և պարզապես մեկի վրա պատկերելով վարդյակը, մյուսի վրա՝ աստիճանները:

DISTINCTIVE FEATURES OF TWO MAKRAVANK KHACHKARS OF 1259

GEGHAM ASATRYAN

*RA National Assembly Staff, Public Relations and Communication Department,
Media Analyst; Yerevan State University, Faculty of History,
Chair of History and Theory of Armenian Art, Ph.D Student,
Hrazdan, Republic of Armenia*

The main purpose of the article is to show the uniqueness of the two khachkars of Makravank. Being created in the same year of 1259, by the order of the same customer, standing side by side on one pedestal and bearing a continuous record, they feature a unique pictorial image on them: the simultaneous presence of the stairs and the rosette.

Our task is to show the period the components of the stairs and the rosette emerged as khachkar compositions in the art of khachkar, as well as to pinpoint their application and the fact that they are mutually exclusive components.

¹⁶¹ Տե՛ս, օրինակ, **Հրայր Բազե Խաչերեան**, Խաչքար, էջ 492, 496, 498 և այլն: Տե՛ս նաև **Այվազյան Ա.**, Նախիջևանի վիմագրական ժառանգությունը, Հատոր Ա, Ջուղա, Ե., «Գասպրինտ», 2004, նկ. 88, 89, 93, 94 և այլն:

The research was mainly carried out by the analytical-comparative method: revealing, collecting, analyzing and summarizing the facts.

The study resulted in conclusion that though we witness the existence of these two components on the same khachkar in some transitional versions of the 9-11th centuries, since the 12th century their location has been clearly adjusted, so, where the rosette is depicted, there are no stairs under the cross and vice versa. However, the example of Makravank khachkars is different. This testifies to the high performance skills of Makravank masters.

Key words: *Makravank, khackars of 1259, the decors under the cross, the first depiction of the rosette, stairs, components rejecting each other of the khachkar composition.*

КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВУХ ХАЧКАРОВ МАКАРАВАНКА 1259 г.

ГЕГАМ АСАТРЯН

медиа-аналитик управления по связям с общественностью и коммуникациям аппарата Национального собрания РА; аспирант кафедры истории и теории армянского искусства факультета истории ЕГУ, г. Раздан, Республика Армения

Главная цель статьи – показать уникальность двух хачкаров Макараванка 1259 г., которые были созданы в одном и том же году, по заказу одного и того же заказчика, стояли на одном пьедестале, надписи на них продолжают друг друга, на них есть также уникальное явление-пиктограмма: здесь одновременно присутствуют и ступени и розетка.

Наша задача – указать время появления ступеней и розеток в искусстве хачкаров как компонента создания хачкара, их применения, а также отметить тот факт, что они являются взаимоисключающими компонентами.

Исследование в основном проводилось с использованием аналитико-сравнительного метода, включающего поиск, сбор, анализ и обобщение фактов.

В результате исследования мы пришли к выводу, что в 9-11 вв. в некоторых переходных версиях мы видим наличие двух компонентов на одном и том же хачкаре, но тем не менее, начиная с 12 в. их местоположение четко указано, там, где изображена розетка, нет ступеней, и наоборот, при наличии ступеней розетка отсутствует. Хачкары Макараванка отличаются своей оригинальностью. Это свидетельствует о высоком искусстве мастеров Макараванка.

Ключевые слова: *Макараванк, хачкары 1259 г., украшение нижней части хачкара, первое изображение розетты, ступени, исключают друг друга компоненты в композиции хачкара.*

Նկ. 1: Խաչքարեր, 1259 թ., Մաքրավանք:

Նկ. 1ա: 1259 թ. Խաչքարերից առաջինի խաչատակի աստիճանները:

Նկ. 2: Խաչքար, Մուղնի, 986 թ.:

Նկ. 3: Խաչքար, Վարսեր, 995 թ.¹⁶²:

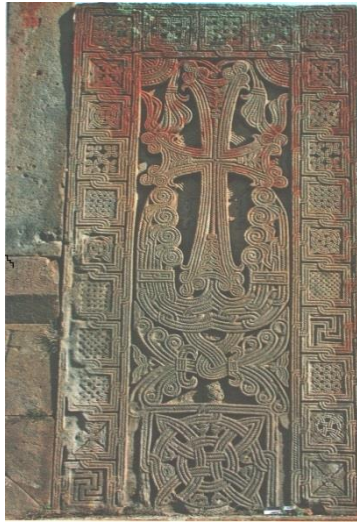
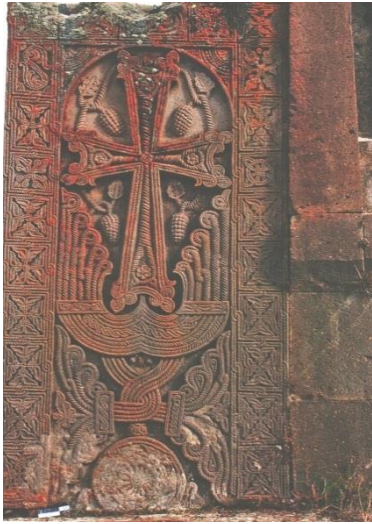
Նկ. 4: Խաչքար, 1031 թ., Խճկոնք¹⁶³:

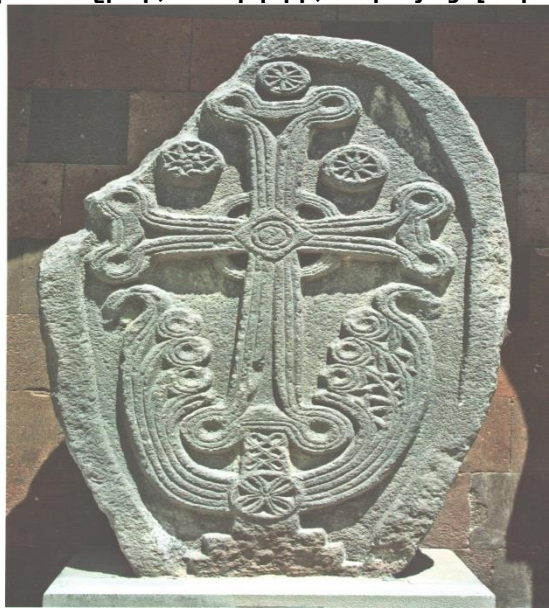
¹⁶² Լուսանկարները՝ «Հայաստանի միջնադարյան կոթողային հուշարձանները. IX-XIII դարերի հուշարձանները» գրքից:

¹⁶³ Լուսանկարները՝ Զ. Պետրոսյանի «Խաչքար. ծագումը...» գրքից:

Նկ. 5, 6: Խաչքար, 1041 թ., Ցաղաց քար¹⁶⁴:

Նկ. 7: Խաչքար, 9-10-րդ դդ., Մաբեկյաց վանք¹⁶⁵:

¹⁶⁴ Լուսանկարները՝ Զ. Պետրոսյանի «Խաչքար. ծագումը...» գրքից:

¹⁶⁵ Լուսանկարը՝ Զ. Պետրոսյանի:

Նկ. 8: Խաչքար, Տաթևի վանք¹⁶⁶:

Նկ. 9: Խաչքարեր, 13-րդ դ., Կեչառիս:

¹⁶⁶ Լուսանկարը՝ Զրայր Բազեի: